

1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/71-2-1>

УДК 338.46:339.56

Павлюк В.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки,
Національний транспортний університет

Муленко В.М.

аспірант кафедри економіки,
Національний транспортний університет

Pavliuk Vasyi, Mulenko Volodymyr

National Transport University

МОДЕЛІ НАДАННЯ ПОСЛУГ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ МІНЛИВОГО СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена уточненню та вдосконаленню наявних моделей надання послуг та теоретичних аспектів здійснення операцій у сфері міжнародної торгівлі послугами; виявленню на основі дослідження статистичних даних про способи реалізації послуг, майбутні тенденції розвитку сфери послуг та використання наявних моделей постачання. Визначено чотири способи реалізації послуг залежно від необхідності переміщення постачальника чи споживача. Запропоновано виділити п'яту модель надання послуг, при якій споживач та постачальник переміщуються до третьої країни для здійснення операцій з торгівлі послугами. Встановлено, що нині найбільше використовується модель створення комерційної присутності. Обґрунтовано майбутнє зростання обсягів реалізації послуг у транскордонному режимі як наслідок необхідності функціонування підприємств сфери послуг під час пандемії та в посткарантинний період. Спрогнозовано перехід туристичних та будівельних послуг на транскордонне постачання завдяки активному розвитку та використанню новітніх технологій.

Ключові слова: міжнародна торгівля, глобальний поділ праці, сфера послуг, моделі надання послуг, послуги туризму, послуги будівництва.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток сфери послуг є однією з визначальних ознак сучасного постіндустріального суспільства та структурним зрушенням у системі сучасного глобального поділу праці. У сфері послуг створюється більше половини ВВП найрозвинутіших країн світу, а обсяги міжнародної торгівлі послугами невідмінно зростають. Високий рівень матеріального виробництва суттєво посилює конкурентну боротьбу на світових ринках товарів та перетворює сферу послуг на основне джерело набуття національними економіками конкурентних переваг у сучасній системі глобального поділу праці.

Активний розвиток сфери послуг створює передумови для подальших активних досліджень теоретичних та практичних аспектів цієї економічної категорії. Враховуючи зростаючу роль сфери послуг у формуванні конкурентних переваг економік, окремої уваги дослідників потребують способи та особливості здійс-

нення міжнародних операцій з послугами. Розуміння теоретичних аспектів моделей реалізації послуг та володіння даними щодо використання зазначених способів є критично важливим для формування ефективної політики держави у сфері послуг, яка дасть змогу національній економіці заволодіти конкурентними перевагами в системі глобального поділу праці. Особливої актуальності це набуває в сучасних умовах, коли обсяги міжнародної торгівлі послугами зменшуються, а її структура зазнає суттєвих змін під впливом коронавірусної пандемії та введених на її фоні карантинних обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів здійснення міжнародної торгівлі послугами, в тому числі і моделей здійснення операцій з послугами, присвячено широке коло наукових праць таких авторів, як В.І. Золотарьова, А.С. Філіпенко, І.І. Тарасова, В.В. Апопій, Т.І. Дани-

люк, О.Б. Моргулець та інші. Крім науковців, дослідженнями сфери торгівлі послугами займалося багато підприємців, які працюють у сервісному секторі, та спеціалістів у різних галузях послуг. Дослідженням теоретичних аспектів торгівлі послугами також займалися міжнародні та регіональні організації, такі як Світова організація торгівлі, Конференція ООН із торгівлі та розвитку та Генеральна дирекція Європейської Комісії з торгівлі. Проте більшість попередніх досліджень охоплювали лише теоретичні аспекти міжнародної торгівлі послугами або досліджували лише «товарну» структуру міжнародної торгівлі послугами, не приділяючи уваги моделям надання. Крім того, на способи здійснення операцій у сфері послуг та активність використання цих способів істотно вплинула пандемія. Це все зумовило необхідність ревізії теоретичних аспектів та моделей здійснення операцій з послугами, а також комплексного дослідження структури світової торгівлі послугами за способами постачання для виявлення сучасних тенденцій у міжнародній торгівлі послугами та прогнозування змін у цій сфері у посткарантинний період.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в уточненні та вдосконаленні моделей надання послуг та теоретичних аспектів здійснення операцій у сфері міжнародної торгівлі послугами; виявленні на основі дослідження статистичних даних про способи реалізації послуг майбутніх тенденцій розвитку сфери послуг та використання існуючих моделей постачання.

Виклад основного матеріалу. Нематеріальна природа послуг як предмета торгівлі зумовила наявність низки особливостей здійснення торгівлі ними. Ці особливості значною мірою зумовили існування відмінних від торгівлі товарами способів здійснення операцій у сфері торгівлі послугами. Тому для кращого розуміння специфіки різних способів здійснення торгівлі послугами доцільно визначити основні особливості такої торгівлі взагалі.

Послугам як предмету торгівлі притаманна низка особливостей, котрі відрізняють їх від товарів: нематеріальний характер, нерозривність процесів виробництва та споживання послуг, висока ступінь індивідуалізації послуг залежно від особистості надавача послуг тощо. Вказані вище специфічні риси послуг зумовлюють існування таких особливостей здійснення міжнародної торгівлі ними:

- торгівля послугами здебільшого ґрунтується на прямих контактах виробників і споживачів;
- регулювання торгівлі послугами здійснюється всередині країни відповідними положеннями внутрішнього законодавства, а не на кордоні;
- існує зв'язок між міжнародною торгівлею послугами і міжнародною торгівлею товарами, торгівля послугами чинить істотний вплив на торгівлю товарами (для здійснення міжнародної торгівлі товарами використовується послуги аналізу ринків, послуги транспортування товарів тощо);
- сфера послуг є більш захищеною державами від іноземної конкуренції, тому під час здійснення міжна-

родної торгівлі послугами виробникам і споживачам доводиться долати більше бар'єрів;

- міжнародна торгівля послугами впливає та взаємодіє з міжнародним рухом капіталу та міжнародним переміщенням робочої сили, оскільки рух капіталу та переміщення робочої сили неможливе без банківських, інформаційних, транспортних та інших послуг;

- деякі види послуг не можуть бути залучені в міжнародний господарський обіг – не підлягають залученню до міжнародної торгівлі комунальні послуги та побутові послуги для населення. Однак розвиток туризму, охорони здоров'я, освіти, культури та мистецтв приваблюють іноземців та залучають до їх обслуговування роздрібну торгівлю, громадське харчування та частину інших побутових послуг для населення [1, с. 222].

Зазначені вище особливості послуг як предмета торгівлі та специфічні риси міжнародної торгівлі ними зумовлюють суттєві відмінності способів здійснення міжнародних операцій у сфері торгівлі послугами від торгівлі товарами. На відміну від міжнародної торгівлі товарами, яка передбачає фізичне переміщення товарів з однієї країни до іншої, у міжнародній торгівлі послугами лише деякі операції передбачають рух через кордон. Однак для більшості операцій у сфері послуг час і місце споживання не можна відокремити, що вимагає наближення постачальника послуг до споживача [2, с. 113]. Тому виокремлення способів торгівлі послугами здійснюється залежно від того, чи потребує здійснення операції у сфері торгівлі послугами фізичного переміщення, а також від того, хто перетинає кордон.

Одними з перших основні способи здійснення торгівлі послугами виділили в своїх класифікаціях послуг Р. Стерн та Б. Хоекман, а також Г. Семпсон і Р. Снейп. Авторами була створена класифікація послуг залежно від способу здійснення торгівлі, за якою послуги поділялися на чотири групи:

- відокремлені послуги, які не потребують руху виробників та споживачів (наприклад, послуги, втілені в товарах: книги, диски тощо або послуги, якими торгують в електронний спосіб);
- переміщення виробника до споживача (певні види консультування);
- переміщення споживача до виробника (наприклад, туризм);
- невідокремлені послуги, де постачальники та споживачі послуг переміщуються до третьої країни (наприклад, надання послуг із проведення світових спортивних чемпіонатів) [3, с. 106].

У 1995 році в Генеральній угоді про торгівлю послугами (ГАТС) було запропоновано чотири моделі здійснення торгівлі послугами (Trade in Services Modes of Supply, TISMOS) [4]. Моделі надання послуг, запропоновані в ГАТС, є подібними до способів, зазначених в класифікаціях Стерна та Семпсона. У ГАТС виділено чотири способи поставки послуг на міжнародний ринок:

1. Транскордонне надання послуг (послуга надається з території однієї країни на територію іншої) –

надання послуг через кордон. Кордон перетинає лише послуга, споживач та постачальник послуг не перетинають кордон. Для реалізації послуг цим способом часто використовуються електронні носії та різні засоби комунікації. Наприклад, до цих послуг можна віднести створення архітектурних планів для закордонних споживачів за допомогою відповідних онлайн-платформ.

2. Споживання за кордоном (послуга надається на території однієї країни споживачеві з іншої країни) – споживач переміщується до іншої країни для придбання послуг. Постачальник не переміщується. За цією моделлю, наприклад, реалізуються послуги міжнародного туризму, послуги з ремонту суден однієї країни на території іншої, послуги надання медичної допомоги громадянину однієї країни у лікарні іншої.

3. Комерційна присутність (послуга реалізується на території іншої країни завдяки створенню комерційної присутності) – створення комерційної присутності в країні, у якій будуть надаватися послуги, шляхом відкриття філії чи дочірньої компанії. Споживач не переміщується, переміщується лише постачальник. Послуга надається на території країни через представництво або відділення іноземної фірми. Прикладом використання цього способу є надання банківських послуг через відділення або філію іноземного банку.

4. Присутність фізичних осіб (послуга надається завдяки присутності фізичних осіб країни-постачальника на території іншої країни) – постачальник послуги з певної країни направляє фізичних осіб до іншої країни для надання послуг споживачу. Цей спосіб передбачає фактичне пересування осіб через державний кордон. Прикладом цієї моделі є гастролі іноземних музичних груп, відрядження іноземних консультантів за кордон для надання консультаційних послуг [5, с. 8–9].

У ГАТС на відміну від класифікацій Стерна та Семпсона окремо не виокремлюється модель постачання, при якій споживач та постачальник переміщується до третьої країни для здійснення операцій з торгівлі послугами. Цим способом надається частина послуг культури та спорту, тому при подальшому збільшенні обсягу реалізації послуг таким чином доцільно буде виокремити цей спосіб окремо в п'яту модель.

Відповідно до даних Світової організації торгівлі, найбільше послуг реалізовується третім способом (майже 60% всіх операцій з міжнародної торгівлі послугами) [6, с. 10]. Подібне домінування в структурі цієї моделі зумовлено тим, що цим способом реалізується найбільше послуг, пов'язаних з торгівлею; телекомунікаційних та комп'ютерних послуг; фінансових послуг та послуг страхування; послуг будівництва; ділових послуг, не пов'язаних з торгівлею. Також за цією моделлю реалізується значна частина транспортних послуг, послуг туризму, рекреаційних послуг та послуг з охорони здоров'я [7, с. 22].

Другим за обсягом реалізованих послуг є перший спосіб (майже 30% всіх реалізованих послуг) [6, с. 10]. За цією моделлю реалізується більшість транспортних

послуг та послуг, пов'язаних з інтелектуальною власністю. Перший спосіб також активно використовується для реалізації ділових послуг; послуг, пов'язаних з торгівлею; фінансових послуг та послуг страхування; телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг [7, с. 22].

Другим способом реалізується близько 10% всіх послуг [6, с. 10]. Найбільше ця модель торгівлі використовується в послугах туризму та освіти. Цей спосіб також використовується під час торгівлі транспортними послугами та діловими послугами [7, с. 22].

Найменше використовується в міжнародній торгівлі четвертий спосіб (близько 3% всіх операцій з міжнародної торгівлі послугами) [6, с. 10]. Ця модель у незначному обсязі використовується для надання ділових послуг, комп'ютерних послуг та послуг будівництва [7, с. 22].

Переважання третьої моделі зумовлено об'єктивними особливостями певних видів послуг, перевагами використання цієї моделі та створення дочірньої фірми. Сутність та особливість послуг туризму, ремонту, обслуговування, будівництва та переробки ускладнюють процес їх надання в транскордонному режимі. Однак новітні досягнення комунікаційних технологій і розвиток електронної торгівлі створюють дедалі більше можливостей для компаній надавати послуги в режимі транскордонного переміщення, не створюючи комерційної присутності в країні-імпортері [2, с. 114].

Пандемія коронавірусу COVID-19 істотно вплинула на використання вказаних способів здійснення торгівлі послугами. Внаслідок упровадження карантинних заходів відбулося загальне зменшення міжнародної торгівлі послугами. Необхідність мінімізації людського контакту, тимчасове закриття підприємств та обмеження переміщення громадян призвели до скорочення обсягів послуг, які надавались за другою, третьою та четвертою моделлю. Карантинні обмеження та економічні втрати внаслідок пандемії змусили підприємства шукати альтернативні способи реалізації послуг із використанням новітніх технологій, які дозволять знизити ризик розповсюдження вірусу. В подібній ситуації навіть такі галузі послуг, як туризм та будівництво, які традиційно потребують фізичного переміщення споживача чи постачальника, почали розвивати технології, що дозволили їм перейти на режим транскордонного постачання.

Одними з найбільш постраждалих внаслідок пандемії коронавірусу є послуги туризму. Закриття кордонів та обмеження переміщення населення призвели до майже повної зупинки закордонних подорожей (відповідно до даних Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA) станом на жовтень 2020 року повітряний транспорт обслуговував всього 10% від звичайного рівня) та нанесли значний удар по туристичній галузі в усьому світі (згідно з даними IATA більш ніж 41 мільйон працівників цієї галузі ризикують втратити роботу) [8]. Для зменшення втрат від карантинних

заходів, підтримки інтересу до туризму та створення передумов для відновлення галузі після завершення пандемії, туристичні фірми, готелі та туристичні об'єкти почали активно використовувати новітні технології. Найбільш активно оператори ринку туристичних послуг використовують технології віртуальної реальності (VR) та розвивають так званий віртуальний туризм.

Віртуальний туризм – це використання технологій для штучного покращення або створення туристичного досвіду [9]. До початку пандемії туристична галузь повільно, але стабільно збільшувала використання технологій віртуальної реальності при наданні туристичних послуг. Коронавірус та спричинені ним карантинні обмеження призвели до суттєвого прискорення розвитку віртуальних технологій та зростання попиту на віртуальний туризм. Очікується, що попит на цей туристичний продукт не зменшиться та існуватиме також у посткарантинний період через страх можливого повторення пандемії.

Віртуальний туризм буває різних форм. Деякі форми віртуального туризму вимагають лише комп'ютера чи смарт-пристрою, тоді як для інших необхідні складні технологічні системи. Виділяють п'ять основних видів віртуального туризму: «спробуйте перед покупкою» (віртуальний туризм виступає як інструмент маркетингу, дозволяє потенційним клієнтам «спробувати, перш ніж купувати»), «туризм не залишаючи дивана» (використання програмного забезпечення для віртуального огляду визначеної області), «туризм в минуле» (використовуючи зображення та згенеровані комп'ютерами проекції, туристи можуть відвідувати вже недоступні туристичні об'єкти), «туризм у недоступні місця» (віртуальні екскурсії до недоступних місць), «туризм до неіснуючих місць» (цей тип віртуального туризму, який зараз знаходиться на початковому етапі розвитку, дає можливість відвідувати місця, яких насправді не існує) [9].

Нині споживачі вже можуть відвідати численні туристичні атракції в віртуальному режимі. Віртуальні екскурсії доступні в Британському музеї, музеї Гугенхайма, Луврі, музеї Вінсента ван Гога тощо. В режимі віртуального туризму можна відвідати Національний парк Йосеміті в США, Велику китайську стіну, Колізей, Статую Свободи, катакомби Парижу, Великий бар'єрний риф та низку інших туристичних об'єктів. Крім того, віртуальні туристичні тури від NASA дозволяють відправитися в космос та відвідати інші планети [9].

Суттєвих втрат внаслідок пандемії зазнали і послуги будівництва. Карантинні обмеження призвели до зупинки та відтермінування будівництва низки об'єктів. Карантин також призвів до розриву ланцюгів постачання, що значно ускладнило реалізацію послуг будівництва. З метою швидшого відновлення в посткарантинний період та для зменшення втрат через пандемію будівельні компанії почали активно розвивати новітні технології будівництва.

У посткарантинний період очікується суттєве збільшення модульного будівництва. Модульний підхід до будівництва дозволить уникнути частих зборів працівників, забезпечити кращий контроль за процесом, скоротити витрати на ресурси, транспорт та робочу силу. Цей підхід також сприятиме швидкості виконання проектів і відіграватиме важливу роль у ліквідації затримок. Модульне будівництво дозволить споруджувати частину компонентів поза будівельним майданчиком одночасно зі встановленням стрижнів та оболонки будівель безпосередньо на місці. Завдяки цьому послуги будівництва будуть частково реалізуватися в режимі транскордонного постачання [10].

У будівельному бізнесі активно розвиваються та використовуються технології штучного інтелекту (AI), які дають можливість автоматизувати трудомісткі завдання. Технологія AI дозволяє управляти машинами автономно. Під час пандемії досить ефективно застосовується технологія будівництва із застосуванням 3D-принтера, який дозволяє будувати об'єкти в короткі терміни при мінімальних затратах матеріалів і за участі мінімальної кількості людей.

Окрім автоматизації, нові технології дозволять покращити ефективність робочого процесу. 4D- та 5D-моделювання використовуються для планування робіт та відвантаження, тоді як віртуальні екскурсії забезпечать зацікавленим сторонам можливість дистанційного моніторингу прогресу проекту. Таким чином, інструменти відеоконференцій дозволять командам підтримувати зв'язок, а камери з 360-градусним оглядом подаватимуть дані на цифрові платформи для створення цифрових моделей будівельних майданчиків. Усі ці інструменти передаватимуть інформацію в режимі реального часу, завдяки чому проблеми можуть виявлятися та вирішуватися швидко і віддалено [11].

Використання вказаних вище технологій дозволить зменшити необхідність фізичного переміщення постачальника послуг до країни споживача при наданні будівельних послуг та частково реалізувати ці послуги в транскордонному режимі.

Пандемія коронавірусу також створила передумови для збільшення обсягів реалізації в режимі транскордонного постачання телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг, фінансових послуг та послуг страхування, послуг, пов'язаних з інтелектуальною власністю (надання цих послуг дистанційно завдяки новітнім технологіям та засобам комунікацій); транспортних послуг (розвиток технологій безпілотного та дистанційного керування); послуг освіти (дистанційне навчання та навчання online) та інших.

Таким чином, можна стверджувати, що пандемія призвела до скорочення обсягів послуг, реалізованих у режимах споживання за кордоном, комерційної присутності та присутності фізичних осіб, а також створили передумови для розвитку транскордонного способу поставки для більшості видів послуг. В умовах карантину навіть послуги туризму та будівництва, які зазвичай вимагають переміщення споживача чи постачаль-

ника, почали переходити на транскордонне постачання завдяки розвитку новітніх технологій. В майбутньому завдяки розвитку комунікаційних та електронних технологій очікується подальше збільшення обсягів реалізації послуг у режимі транскордонного постачання. Проте варто зазначити, що повністю виключити фізичне переміщення постачальника чи споживача під час надання певних видів послуг неможливо, навіть із розвитком технологій.

Висновки. Особливості послуги як предмета торгівлі та специфіка здійснення операцій у сфері послуг зумовили існування низки унікальних моделей торгівлі послугами. Науковцями та міжнародними організаціями виділено чотири способи постачання послуг, залежно від того, хто переміщується через кордон для здійснення реалізації послуг: транскордонне надання, споживання за кордоном, комерційна присутність та присутність фізичних осіб. В існуючому поділі способів не виокремлюється надання послуг, яке вимагає одночасного переміщення споживача і постачальника до третьої країни. Доцільно виділити ці послуги в окрему модель торгівлі послугами.

На основі аналізу статистики Світової організації торгівлі щодо використання моделей торгівлі послугами було визначено, що найчастіше послуги реалізуються через створення комерційної присутності. Однак пандемія коронавірусу та впроваджені внаслідок неї карантинні заходи призведуть до суттєвої зміни структури використання моделей торгівлі у зв'язку з необхідністю дотримання нових норм та функціонування в

нових економічних реаліях. На основі зазначених вище даних, а також особливостей розвитку сфери послуг під час карантину автори прогнозують зміну структури використання способів надання послуг з тяжінням в бік транскордонного постачання, що дозволить мінімізувати людський контакт та здійснювати операції дистанційно.

Аналіз показує, що пандемія коронавірусу для держав-учасниць світового ринку стала серйозним випробуванням на економічну стійкість та ефективність національних стратегій розвитку. Відбулися значні структурні зміни у виробництві, реалізації та споживанні товарів і послуг, обсягах, напрямках, формах та темпах руху капіталу, робочої сили та технологій – основних факторів міжнародного виробництва та обміну. За таких обставин у сучасній системі глобального поділу праці та світовому ринку чітко відстежуються такі основні тенденції: 1) неухильне збільшення питомої ваги послуг у загальному обсязі світової торгівлі; 2) зміни у самій структурі послуг та способах їх надання; 3) необхідність коригувань національних стратегій розвитку та адаптації економічної поведінки суб'єктів господарювання до викликів сьогодення.

Отримані висновки та результати можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень моделей торгівлі послугами з урахуванням об'єктивних реалій їх використання на сучасному етапі. Результати також можуть бути використані державами як основа для розроблення ефективної політики у сфері торгівлі послугами на час карантину та в посткарантинний період.

Список літератури:

1. Козик В.В., Панкова Л.А. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб.: 9-те вид. Київ: «Знання», 2013. 469 с.
2. Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ржепішевський К.І. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: Навчальний посібник / під ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, К.І. Ржепішевського. Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. 676 с.
3. Золотарьова В.І. Економічна сутність, класифікація та основні види продуктів сфери послуг. *Економіка та держава*. 2019. № 10. С. 103–107.
4. Генеральна угода про торгівлю послугами від 15.04.1994. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_017 (дата звернення: 22.02.2021).
5. Rueda-Cantuche, José & Kerner, Riina & Cernat, Lucian & Ritola, Veijo. Trade in services by GATS modes of supply: Statistical concepts and first EU estimates. DG TRADE Chief Economist Notes. 2016-3. *Directorate General for Trade, European Commission*. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/december/tradoc_155119.pdf (дата звернення: 22.02.2021).
6. Steen Wettstein. Trade in services by GATS mode of supply: The WTO TiSMoS dataset. URL: <https://www.cepal.org/sites/default/files/presentations/trade-service-gats-mode-supply-wto-tismos-dataset-wto.pdf> (дата звернення: 22.02.2021).
7. Andreas Maurer, Steen Wettstein. TISMOS: a new global trade in services data set. What the modes of supply tell us? *Simply Services: A Trade in Services Speaker Series* (WTO, 29 November 2019). *WTO*. 2019. 1–27 pp. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/simply_services_29nov_2019_timos_presentation_e.pdf (дата звернення: 22.02.2021).
8. Bernd Debusmann Jr. Coronavirus: Is virtual reality tourism about to take off? *BBC News: UK*. URL: <https://www.bbc.com/news/business-54658147> (дата звернення: 22.02.2021).
9. Hayley Stainton. Virtual tourism explained: What, why and where. *Tourism Teacher*. URL: <https://tourismteacher.com/virtual-tourism/#0-what-is-virtual-tourism> (дата звернення: 22.02.2021).
10. Louise Brooke. 3 Ways Construction Will Be Different in a Post-Pandemic World. *The National Institute of Building Sciences Blogs*. URL: <https://www.nibs.org/blogpost/1799079/362868/3-Ways-Construction-Will-Be-Different-in-a-Post-Pandemic-World> (дата звернення: 22.02.2021).
11. Patrick Ryan. Adapting to Post-COVID-Pandemic Construction. *For Construction pros.com*. URL: <https://www.forconstructionpros.com/covid-19/article/adapting-to-postpandemic-construction> (дата звернення: 22.02.2021).

References:

1. Kozyk V.V., Pankova L.A. (2013) *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: navch. posib.: 9-te vyd.* [International Economic Relations: Textbook: 9th edition]. Kyiv: «Znannya». 469 p. (in Ukrainian)
2. Kozak Yu.H., Kovalevsky V.V., Rzhepishevsky K.I. (2004) *Mizhnarodna ekonomika: v pytannyakh ta vidpovidyakh: Navchalnyy posibnyk* [International Economics: Questions and Answers: Textbook]. Kyiv: «Tsentр navchalnoyi literatury». 676 p. (in Ukrainian)
3. Zolotarova V.I. (2019) Ekonomichna sutnist, klasyfikatsiya ta osnovni vydy produktiv sfery posluh [Economic essence, classification and main types of products in the service sector]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], no. 10, pp. 103–107. (in Ukrainian)
4. Heneralna uhoda pro torhivlyu posluhamy vid 15.04.1994 [General Agreement on Trade in Services. April 15, 1994]. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/981_017 (accessed 22 February 2021).
5. Rueda-Cantuche, José & Kerner, Riina & Cernat, Lucian & Ritola, Veijo. Trade in services by GATS modes of supply: Statistical concepts and first EU estimates. DG TRADE Chief Economist Notes. 2016-3. *Directorate General for Trade, European Commission*. Available at: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/december/tradoc_155119.pdf (accessed 22 February 2021).
6. Steen Wettstein. Trade in services by GATS mode of supply: *The WTO TiSMoS dataset*. Available at: <https://www.cepal.org/sites/default/files/presentations/trade-service-gats-mode-supply-wto-tismos-dataset-wto.pdf> (accessed 22 February 2021).
7. Andreas Maurer, Steen Wettstein. (2019) TISMOS: a new global trade in services data set. What the modes of supply tell us? Simply Services: A Trade in Services Speaker Series (WTO, 29 November 2019). *WTO*, pp. 1–27. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/simply_services_29nov_2019_timos_presentation_e.pdf (accessed 22 February 2021).
8. Bernd Debusmann Jr. Coronavirus: Is virtual reality tourism about to take off? *BBC News: UK*. Available at: <https://www.bbc.com/news/business-54658147> (accessed 22 February 2021).
9. Hayley Stainton. Virtual tourism explained: What, why and where. *Tourism Teacher*. Available at: <https://tourismteacher.com/virtual-tourism/#0-what-is-virtual-tourism> (accessed 22 February 2021).
10. Louise Brooke. 3 Ways Construction Will Be Different in a Post-Pandemic World. *The National Institute of Building Sciences Blogs*. Available at: <https://www.nibs.org/blogpost/1799079/362868/3-Ways-Construction-Will-Be-Different-in-a-Post-Pandemic-World> (accessed 22 February 2021).
11. Patrick Ryan. Adapting to Post-COVID-Pandemic Construction. *For Construction pros.com*. Available at: <https://www.forconstructionpros.com/covid-19/article/21138112/adapting-to-postpandemic-construction> (accessed 22 February 2021).

МОДЕЛИ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ УСЛУГ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И СПЕЦИФИКА РЕАЛИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ БЫСТРО МЕНЯЮЩЕГОСЯ НАСТОЯЩЕГО

Статья посвящена уточнению и усовершенствованию существующих моделей предоставления услуг и теоретических аспектов осуществления операций в сфере международной торговли услугами; выявлению на основе исследования статистических данных о способах реализации услуг будущих тенденций развития сферы услуг и использования существующих моделей поставки. Определены четыре способа реализации услуг в зависимости от необходимости перемещения поставщика или потребителя. Предложено выделить пятую модель предоставления услуг, при которой потребитель и поставщик перемещается в третью страну для осуществления операций торговли услугами. Установлено, что сегодня больше всего используется модель создания коммерческого присутствия. Обоснован будущий рост объемов реализации услуг в трансграничном режиме как следствие необходимости функционирования предприятий сферы услуг во время пандемии и в посткарантинный период. Спрогнозирован переход туристических и строительных услуг на трансграничные поставки благодаря активному развитию и использованию новейших технологий.

Ключевые слова: международная торговля, глобальное разделение труда, сфера услуг, модели предоставления услуг, услуги туризма, услуги строительства.

SERVICES' MODES OF SUPPLY: THEORETICAL ASPECTS AND IMPLEMENTATION SPECIFICS IN THE INCONSISTENT PRESENT

The significant role of services in modern world trade, international migration of labor and capital, science and technology, information space, creates the need to research services' modes of supply and the impact of the pandemic on the specifics of these modes' usage. The article is focused on the refinement and improvement of existing services' modes of supply and theoretical aspects of the international trade in services operations; identification of future trends in the service sector and the use of existing supply models. Four trade in services modes of supply depending on the need to move

the supplier or consumer are distinguished: cross-border supply, consumption abroad, commercial presence and presence of natural persons. It was found that the existence of trade in services modes of supply is due to the specifics of international trade in services, such as the need for direct contact between supplier and consumer, greater protection by the state compared to trade in goods, impossibility of some services types selling in international markets, regulation by domestic legislation of individual countries etc. Identification of a fifth trade in services mode of supply in which the consumer and supplier move to a third country to trade in services is proposed. It is established that creating of a commercial presence is the most used model. The future growth of services' trade in the cross-border regime is substantiated as a consequence of the necessity to operate service enterprises during the pandemic and in the post-quarantine period. The increase of tourism services sales in the cross-border mode of supply due to the active introduction of virtual reality technologies and the development of virtual tourism is forecasted. The transition of construction services to cross-border supply due to active development of modular construction and use of the latest technologies such as 3D printers and artificial intelligence is predicted. However, it is emphasized that it is impossible to completely exclude the physical movement of the supplier or consumer in the provision of certain types of services, even with the advancement of technology. The presented study results can be used as a basis for further research into models of trade in services and development of effective services trade policies during quarantine and post-quarantine period.

Key words: *international trade, global division of labour, services sector, services' modes of supply, tourism services, construction services.*